

Oorlog in Syrië: achtergrond en toekomstperspectieven

Willem Staes

De oorlog in Syrië en de opkomst van IS moeten gezien worden in een bredere regionale context, waarin sektarische spanningen al decennialang doelbewust aangewakkerd worden. Ondertussen beweegt er heel wat op het militaire en diplomatieke front, maar de humanitaire situatie voor vluchtelingen en burgers binnen en buiten Syrië blijft catastrofaal. Een einde aan de Syrische oorlog kan er alleen komen als Rusland overtuigd wordt dat een stabiel Syrië niet mogelijk is zolang de Syrische president Assad aan de macht blijft. België en de EU hebben hier een belangrijke rol in te spelen. Ze moeten dringend meer middelen uittrekken voor humanitaire hulp, een politieke strategie voor vredesopbouw post-Assad ontwikkelen, een VN-vredeshandhavingsmissie voorbereiden en steun geven aan lokale vredesactivisten.

De huidige toestand in Syrië en Irak en de opkomst van IS kunnen niet los worden gezien van de bredere regionale context. Dit gaat minstens enkele decennia terug.

1979 was in dat verband een kantelmoment. In Iran vond een islamitische revolutie plaats die de regionale machtsbalans overhoop haalde, terwijl de bezetting van de Grote

Moskee van Mekka door soennitische extremisten de legitimiteit van het Saoedische koningshuis aantastte. Het koningshuis besloot kort daarna tot een verdere islamisering van Saoedie-Arabië. Het onderwijs kwam zo volledig in handen van de intolerante en anti-sjiitische geestelijkheid.

Het wahhabisme, een letterlijke en extremistische interpretatie van de islam, werd geëxporteerd tot ver buiten de Saoedische landsgrenzen. Dit interne en externe islamiseringsproces ging hand

in hand met een enorme instroom van oliedollars, die op kruissnelheid kwam na de olieboom van 1973.

1979 was een kantelmoment en sektarische verschillen werden sindsdien stelselmatig aangewakkerd en gemanipuleerd door nationale elites in de regio. De Britse academicus Toby Matthiesen noemt hen 'entrepreneurs in sektarische identiteit'.

Een sektarisch conflict?

Sektarische verschillen worden sindsdien stelselmatig aangewakkerd en gemanipuleerd door nationale elites in de regio. De Britse academicus Toby Matthiesen noemt hen 'entrepreneurs in sektarische identiteit'¹: machtige elites die sektarische verschillen misbruiken en manipuleren voor politieke en economische doeleinden. Politiek-religieus geweld wordt zo mee gecreëerd door de staat en niet-statelijke actoren, die willen dat mensen zich vereenzelvigen met een bepaalde geloofsgemeenschap. De oorlog in Afghanistan in de jaren 1980 leidde bovendien tot de vorming van een hele generatie internationale jihadisten. Die vochten met Westerse steun tegen de Sovjet-Unie, maar namen later de wapens op tegen hun vroegere broodheren.

De hele situatie kwam in een stroomversnelling door de Amerikaanse invasie in Irak in 2003. Het soennitische (op papier seculiere) Baathregime van Saddam Hoessein werd omvergeworpen en na een overgangperiode van rechtstreeks Amerikaans bestuur werd een sjiiitisch regime in het zadel geholpen. De regionale machtsbalans werd zo opnieuw grondig aangetast. De Iraakse staat was ondertussen grotendeels vernietigd door de meedogenloze Amerikaanse bommencampagne. De Amerikaan Paul Bremer had kort na de Amerikaanse inval een controversiële ‘debaathificatie’ doorgevoerd (waardoor de Irakese staatsinstellingen ontmanteld werden) en het Iraakse leger ontbonden. Miljoenen Irakezen met militaire en bestuurlijke ervaring kwamen op straat te staan en koesterden een grote rancune tegen de Amerikaanse bezetter.

De hele situatie kwam in een stroomversnelling door de Amerikaanse invasie in Irak in 2003. Het soennitische Baathregime van Saddam Hoessein werd omvergeworpen en na een overgangperiode van rechtstreeks Amerikaans bestuur werd een sjiiitisch regime in het zadel geholpen. De regionale machtsbalans werd zo opnieuw grondig aangetast.

Buitenlandse jihadi's zagen hun kans schoon: onder aanvoering van Abu Musab al-Zarqawi richtten ze 'Al Qaida in Irak' (AQI) op. Ze kregen de steun van hoge legerofficieren uit het Saddamtijdperk en wierpen zich op als belangrijke verzetsmacht tegen de Amerikaanse bezetting. Sektarische spanningen werden doelbewust aangewakkerd: AQI pleegde bloedige aanslagen tegen sjiiitische doelwitten, in de hoop een sjiiitische tegenreactie (gericht op soennitische Irakezen) uit te lokken. Vervolgens kon AQI zich dan opwerpen als beschermheer van de soennitische minderheid in Irak.

AQI transformeerde in 2006 tot 'Islamitische Staat in Irak' (ISI), maar werd langzaam-aan teruggeslagen door de zogenaamde Ontwaking ('Sahwa', 2005-2007). Soennitische stammenleiders gingen, met steun van de Verenigde Staten en in ruil voor de belofte op politieke hervormingen, de strijd aan met AQI/ISI².

Deze soennitische minderheid werd ondertussen echter het leven grondig zuur gemaakt door de Iraakse regering. Sinds de sjiiet Nouri al-Maliki in 2006 tot eerste minister werd benoemd, werden soennitische gebieden op sociaaleconomisch vlak doelbewust gemarginaliseerd. Soennieten werden gediscrimineerd bij overheidsbenoemingen en zo goed als uitgesloten uit het politieke proces. Sjiiitische officieren domineerden het leger, terwijl sjiiitische militieën dood en verderf zaaiden onder de soennitische bevolking. De arrestatie van verschillende belangrijke soennitische politici was de druppel: overal braken vreedzame protesten uit, die door al-Maliki hardhandig werden onderdrukt. De politieke hervormingen die tijdens de Sahwa beloofd werden, bleven ondertussen dode letter.

Opkomst Islamitische Staat

Vanaf 2010 hergroepeerde ISI zich in Irak, en toen in 2011 in Syrië een revolutie uitbrak grepen de jihadi's hun kans. Vanaf 2012 werd een netwerk van geheime *sleepers cells* opgericht in Noord-Syrië, die de grond moesten voorbereiden voor wat later 'Islamitische Staat in Irak en Syrië' (ISIS) zou worden³. Onder leiding van een oud-kolonel uit het Saddamtijdperk werd een spionagenetwerk opgezet, dat per dorp en stad inlichtingen

moest verzamelen over de lokale politieke en economische machtsstructuren. Potentiële tegenstanders werden ontvoerd of uit de weg geruimd, terwijl militaire trainingskampen ISIS-strijders voorbereidden op de strijd.

De meedogenloze onderdrukking van de vreedzame burgerprotesten door het Assadregime deed de Syrische revolutie ondertussen steeds verder militariseren. Enkele maanden na het begin van de revolutie zette Assad ook de Syrische gevangenisdeuren wagenwijd open voor grote aantallen jihadi's. In de zomer van 2011 werd onder impuls van een aantal overgelopen regimeofficieren het Vrije Syrische Leger (VSL) opgericht, dat gesteund wordt door het Westen.

Jabhat an-Nusra (JAN), het Syrische filiaal van Al Qaida, werd eind 2012 opgericht en vocht aanvankelijk zij aan zij met ISIS in Syrië. De relatie vertroebelde echter toen ISIS-leider al-Bagdadi in april 2013 eiste dat JAN zich onder zijn bevel plaatste. JAN-leider al-Golani verklaarde zich echter loyaal aan Al Qaida-leider al-Zawahiri, die ISIS begin 2014 formeel uit Al Qaida zette. Eind juni 2014 kondigde al-Bagdadi vervolgens de heroprichting van het kalifaat aan, dat in 1924 was afgeschaft.

ISIS ging voortaan door het leven als 'Islamitische Staat' (IS). De organisatie profileert zich net als zijn voorgangers als beschermheer voor de gemarginaliseerde en vervolgte soennitische Arabieren in Irak en Syrië. IS hanteert een wortel-en-stokstrategie om zijn heerschappij te consolideren: enerzijds biedt de organisatie basisvoorzieningen en een zekere vorm van 'stabiliteit' aan (de wortel), anderzijds treedt het genadeloos op tegen iedereen die zich verzet tegen zijn heerschappij of die niet in zijn extremistische maatschappijbeeld past (de stok).

Nadat IS de militaire controle over een gebied geconsolideerd heeft, creëert het islamitische rechtbanken, onderwijsinstellingen en bakkerijen. Een religieuze politie is alomtegenwoordig. Daarnaast biedt de terreurorganisatie humanitaire hulp aan en investeert ze in infrastructuurprojecten (wegen, water, elektriciteit)⁴. Het haalt een belangrijk deel van zijn inkomsten uit de (smokkel)handel in olie. Opvallend is verder ook dat IS en het Assadregime elkaar grotendeels ontzien op het slagveld.

Actuele toestand in Syrië

De gruwel van IS is nauwelijks te bevatten. De terreurorganisatie pleegt op grote schaal oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid. Toch vormt niet IS, maar het Assadregime de grootste bedreiging voor de veiligheid van Syrische burgers. In de eerste helft van 2015 maakte het Assadregime minstens zeven keer meer slachtoffers dan IS.

Het Assadregime vormt de grootste bedreiging voor de veiligheid van Syrische burgers. In de eerste helft van 2015 maakte het Assadregime minstens zeven keer meer slachtoffers dan IS.

De luchtaanvallen (in het bijzonder de zogenaamde vatenbommen) van het Syrische leger op burgerdoelwitten zaaien massaal dood en verderf. Het Assadregime arresteert ook op grote schaal opposanten en burgers, die gruwelijke martelpraktijken, verkrachting en standrechtelijke executies ondergaan. Een voormalige Syrische militaire fotograaf, codenaam 'Caesar', smokkelde meer

dan 40.000 foto's die deze praktijken documenteren het land uit. Hele gebieden worden belegerd door het regime en afgesloten van de buitenwereld, waardoor Syrische burgers omkomen van uithongering. Het regime valt daarnaast doelbewust ziekenhuizen en ambulances aan⁵.

Een militaire strategie die enkel IS viseert en Assad ongemoeid laat, brengt daardoor grote gevaren met zich mee. Het onvermogen om een einde te stellen aan de gruwel van het Assadregime speelt in de kaart van extremistische groeperingen. Het creëert een vruchtbare voedingsbodem en rekruteringsmiddel voor groepen als IS of het Nusrafront, die zich presenteren als enig militair tegengewicht voor de gruwel van het regime. Deze laatsten stellen de situatie graag voor als een sjiietisch-Westers-Russisch 'complot' om alle soennieten uit de weg te ruimen.

De situatie op het terrein verandert intussen razendsnel. Het Russische leger voert sinds 30 september 2015 luchtaanvallen uit in Syrië. Hoewel het officieel gaat om aanvallen op Islamitische Staat (IS), lijkt Rusland voorlopig te focussen op andere gewapende rebelengroeperingen in Noordwest-Syrië. Zowel stellingen van het Vrije Syrische leger als van Jaish-al Fatah (een coalitie die onder meer het Nusrafront omvat) in Homs, Idlib en Aleppo kwamen onder vuur te liggen. Ook stellingen van IS in Raqqah en nabij Palmyra werden aangevallen. Rusland sluit ondertussen niet uit dat het luchtaanvallen zal uitvoeren in Irak. Er is ook sprake van een grondoffensief in Noordwest-Syrië door het Syrische leger, Iraanse troepen en Russische 'vrijwilligers'.

Rusland heeft wellicht wel niet de capaciteit om langdurig militair te interveniëren in heel Syrië. Vermoedelijk zal de Russische focus blijven liggen op het verdedigen van de traditionele machtsbasis van het Syrische regime in Noordwest-Syrië.

Wat drijft Rusland?

De Russische beweegredenen lijken tweeledig: de ineenstorting van het Syrische regime vermijden en de plannen voor een no-flyzone over Syrië dwarsbomen. Sinds begin 2015 leed het Syrische leger verschillende nederlagen. De Syrische president Assad gaf die eind juli 2015 openlijk toe, en gaf voor het eerst aan met een tekort aan manschappen te kampen.

Moskou vreest dat de ineenstorting van het Syrische regime leidt tot nog meer chaos en wetteloosheid. Jihadisten zouden dan volledig de bovenhand kunnen krijgen in Syrië, en op die manier ook de Russische zuidflank bedreigen. Verder speelt ook het behoud van de maritieme basis in Tartus (Ruslands toegang tot de gasvoorraden in de Middellandse Zee) en de uitbouw van een permanente luchtmachtbasis nabij Latakia een centrale rol in de Russische geopolitieke afwegingen.

Rusland ziet Assad als de beste garantie op stabiliteit en de verdediging van de Russische belangen in de regio, en heeft onvoldoende vertrouwen dat zijn opvolger een even trouwe bondgenoot zou zijn. Moskou heeft wel altijd expliciet aangegeven niet getrouwd te zijn met Assad.

De Turkse beslissing (eind juli 2015) om luchtmachtbases vlakbij de Syrische grens ter beschikking te stellen van de Verenigde Staten speelde eveneens een belangrijke rol. Enkele dagen nadat Amerikaanse F-16's arriveerden in Turkije begon Rusland zijn militaire aanwezigheid in Noordwest-Syrië uit te breiden. Ankara is al langere tijd voorstander van het installeren van een *no-flyzone* in Noord-Syrië. De massale Russische militaire ontplooiing doorkruist deze plannen. De Franse president Hollande blijft wel voorstander van een *no-flyzone* in Noord-Syrië.

Het Amerikaanse opleidingsprogramma voor Syrische rebellen werd ondertussen stopgezet. Dat nadat duidelijk werd dat door de VS getrainde rebellen hun wapens zouden hebben overgedragen aan het Nusrafront. De VS plannen wel een grootschalig offensief in Noordoost-Syrië. Ze zouden hiervoor wapens leveren aan 3.000 tot 5.000 Syrische rebellen, die samen met 20.000 Koerdische strijders moeten oprukken naar Raqqah. Ook de luchtaanvallen vanuit Turkse basissen zouden opgevoerd worden.

Koerdische oorlogsmisdaden?

Amnesty International⁶ (oktober 2015) beschuldigt diezelfde Koerdische veiligheidstroepen (YPG) echter van het vernietigen van huizen en andere eigendommen en van de gedwongen verplaatsing van Syrische burgers in Noord-Syrië. De YPG zou Arabische en Turkmeense burgers viseren wegens van hun vermeende sympathie of steun aan IS of andere gewapende groeperingen. Amnesty stelt dat er sprake is van collectieve bestraffing en van oorlogsmisdaden, en roept de internationale gemeenschap op om nauwer toe te zien dat militaire steun aan Syrische Koerden niet misbruikt wordt voor dergelijke praktijken.

Van het diplomatieke front geen nieuws?

VN-bemiddelaar Staffan de Mistura stelde eind juli 2015 een nieuw plan voor aan de VN-Veiligheidsraad, die hieraan midden augustus zijn steun verleende. 29 Syrische rebellengroeperingen publiceerden midden september een gezamenlijke verklaring waarin ze de 'start van een politiek proces dat leidt tot een politieke transitie volgens het Communiqué van Genève' verwelkomen, en aangeven bereid te zijn met de Mistura samen te werken. De twee belangrijkste Syrische oppositiegroepen, de Syrian National Coalition en het National Coordination Body, zochten in juli 2015 ook toenadering tot elkaar.

De Mistura wil toewerken naar een interimovereenkomst – de precieze timing hiervoor laat hij in het midden – waarna een overgangsregering en -parlement gecreëerd worden die een nationale dialoog op gang moeten brengen. De Mistura voorziet in de onmiddellijke oprichting van vier intra-Syrische werkgroepen (veiligheid en bescherming; politieke en constitutionele zaken; militaire kwesties en contraterroerisme; publieke diensten, heropbouw en ontwikkeling) en benadrukt het belang van 'vertrouwenwekkende maatregelen' zoals het stopzetten van het gebruik van vatenbommen of chemische wapens. Het plan heeft het ook over een 'wederzijds overeengekomen lijst van 120 namen van personen die omwille van hun rol in het conflict niet aan de macht zullen blijven tijdens de transitie.'

De VN-bemiddelaar laat wel in het midden of Assad op deze lijst thuishoort. De Turkse president Erdogan zette eind september voor het eerst de deur op een kier voor een eventuele rol voor Assad in een transitieperiode. Ook de Duitse kanselier Merkel en Amerikaans Buitenlandminister Kerry lieten zich in gelijkaardige termen uit.

Catastrofale humanitaire situatie

De humanitaire situatie blijft ondertussen catastrofaal. In augustus 2015 waren 7,6 miljoen Syriërs intern ontheemd. 12,2 Miljoen mensen hebben nood aan humanitaire hulp, waaronder 4,5 miljoen Syriërs die zich in moeilijk bereikbare of belegerde gebieden bevinden. Verschillende VN-hulporganisaties (onder meer het World Food Programme, World Health Organisation, UNICEF, UNHCR en UNRWA) bieden in samenwerking met lokale organisaties voedselhulp, water, medische voorzieningen en onderwijs aan miljoenen mensen die zich nog steeds in Syrië bevinden.

De toegang tot humanitaire hulpverlening in Syrië wordt wel ernstig bemoeilijkt door de intensiteit van het conflict en de doelbewuste obstructie van humanitaire hulpkonvoien door alle strijdende partijen. Daarnaast bevinden vier miljoen Syriërs zich in de buurlanden Turkije (1,9 miljoen), Libanon (1,08 miljoen), Jordanië (628.000), Irak (247.000) en Egypte (132.000).

De Verenigde Naties hebben in totaal 7,4 miljard dollar nodig tot het einde van het jaar. Voorlopig werd hiervan slechts 3,2 miljard dollar ingevuld: 43 procent van de vereiste middelen. De EU beloofde op 23 september 2015 'minstens' één miljard euro aan extra middelen voor dringende humanitaire noodhulp aan organisaties als het VN-Vluchtelingenagentschap (UNHCR) en het Wereldvoedselprogramma (WFP). De Europese Commissie legde 500 miljoen euro op tafel, EU-lidstaten voorlopig slechts 275 miljoen euro. België beloofde op 15 oktober 7,5 miljoen euro aan extra middelen, bovenop de 34 miljoen die ons land eerder in 2015 uitgaf.

Daarnaast werd op 23 september ook beslist om het Europese regionale trustfonds voor Syrië (het 'Madadfonds') te versterken. Dit fonds werd eind 2014 opgericht en beschikt momenteel over veertig miljoen euro. Deze som moet dienen voor projecthulp die focust op onderwijs en psychosociale steun voor jonge Syrische vluchtelingen, en op de versterking van het levensonderhoud van Syrische vluchtelingen in Turkije, Libanon, Jordanië en Irak. Een tweede financieringsronde is gepland in november 2016. Het Madadfonds moet ook dienen als centraal financieringsmechanisme voor plannen voor heropbouw na het conflict in Syrië.

Rusland moet overtuigd worden dat IS niet duurzaam verslagen kan worden zonder het vertrek van Assad. Tegelijk moet duidelijk gemaakt worden dat het Westen niét aanstuurt op regimeverandering. De instandhouding van (delen van) het Syrische staatsapparaat is essentieel om chaos te vermijden.

Hoe nu verder?

Rusland moet overtuigd worden dat IS niet duurzaam verslagen kan worden zonder het vertrek van Assad. Tegelijk moet duidelijk gemaakt worden dat het Westen niét

aanstuurt op regimeverandering, maar lessen heeft getrokken uit de invasie van Irak en de interventie in Libië. De instandhouding van (delen van) het Syrische staatsapparaat is essentieel om chaos te vermijden.

De ontwikkeling van een duidelijke politieke strategie voor het post-Assad-tijdperk is daarom cruciaal. Rusland heeft altijd duidelijk gemaakt dat het Assad niet zal laten vallen voordat er een politieke strategie voor Syrië op tafel ligt. De uitwerking van een politieke langetermijnstrategie is dus een cruciale voorwaarde om Moskou te overtuigen om Assad los te laten. De ontplooiing van een politieke VN-veldmissie die voldoende middelen krijgt om de inspanningen voor vredesopbouw in Syrië in goede banen te leiden, is daarbij essentieel.

Een VN-vredeshandhavingmissie kan ervoor zorgen dat een politieke vredesopbouwstrategie ook effectief uitgevoerd wordt en bescherming kan bieden aan humanitaire hulpkonvooiën binnen Syrië. Rusland kan aangespoord worden om Assad los te laten door een eventuele verlichting van de economische sancties tegen het land in het vooruitzicht te plaatsen.

De grote vraag blijft natuurlijk het lot van de Syrische president Assad. Westerse leiders lijken de laatste weken steeds nadrukkelijker de deur op een kier te zetten voor een scenario waarin Assad aanblijft tijdens een transitiefase. Dat is niet zonder risico.

Praten met Assad kan daarom alleen op voorwaarde van een aantal vertrouwenwekkende maatregelen. Europese landen moeten elke structurele rol voor Assad in de toekomst van Syrië afwijzen. Ze kunnen enkel akkoord gaan om zijn lot voor een duidelijk afgebakende duur in de koelkast te steken. Dit op voorwaarde van de onmiddellijke implementatie van VN-veiligheidsraadresoluties 2139 (het stopzetten van luchtaanvallen op burgerdoelwitten) en 2165 en 2191 (de vrije en onbeperkte toegang van humanitaire hulpkonvooiën van de VN in Syrië).

Een aantal maatregelen kunnen daarnaast onmiddellijk genomen worden om het leed van de Syrische burgerbevolking te verzachten. De financiële en logistieke steun aan organisaties als de Syria Civil Defence ('White Helmets') moet opgevoerd worden. De White Helmets zijn een Syrische organisatie die slachtoffers van onder het puin haalt na luchtaanvallen van het regime.

Meer middelen moeten vrijgemaakt worden voor humanitaire hulp in de buurlanden en in Syrië zelf. De bijzondere focus van het Madadfonds op jeugd en onderwijs verdient applaus, maar verliest gevoelig aan kracht als de middelen van het fonds op korte termijn niet grondig verhoogd worden.

De schijnbare uitzichtloosheid van de Syrische oorlog mag ook niet doen vergeten dat zelfs nu nog dappere burgeractivisten actief zijn in Syrië. Zo steunt PAX, de Nederlandse zusterorganisatie van Pax Christi Vlaanderen, via het project *Adopt a Revolution*⁷ diverse vredeskrachten op het terrein.

In Aleppo richtten vredesactivisten de Mustafa Qarmanschool op, terwijl de verzetskrant al-Mantara een boodschap van vrede, vrijheid en waardigheid verspreidt. Het Silavcentrum brengt mensen van verschillende godsdiensten en etnische achtergronden

bij elkaar, terwijl de organisatie Aidoen Syrische jongeren stimuleert om allerlei activiteiten te organiseren in het Palestijnse vluchtelingenkamp Sayyida Zeinab.

Steun aan lokale Syrische vredeskrachten blijft broodnodig. Zij zijn diegenen die een vreedzame toekomst voor Syrië mee vorm zullen geven.

Bio

Willem Staes is beleidsmedewerker Veiligheid en Ontwapening bij Pax Christi Vlaanderen. In die hoedanigheid bestudeert hij de oorlogen in Syrië en Irak, en informeert hij beleidsmakers en de publieke opinie. Daarnaast volgt hij ook de discussies over de toekomst van het Belgische leger, de nieuwe Europese Veiligheidsstrategie, en de problematiek rond kernwapens en gewapende drones nauw op.

Eindnoten

1. Zie Matthiesen, T. (2013): 'Sectarian Gulf: Bahrain, Saudi Arabia and the Arab Spring that Wasn't'.
2. Voor een uitgebreidere bespreking hiervan, zie Weiss, M. en Hassan, H. (2015): 'ISIS: Inside the Army of Terror'.
3. Zie Reuter, C. (18 april 2015): 'The Terror Strategist: Secret Files Reveal the Structure of Islamic State', in *Der Spiegel*,
4. Voor een uitgebreidere bespreking, zie Caris, C.C. en Reynolds, S. (2014): 'ISIS Governance in Syria', Institute for the Study of War.
5. Zie UN Human Rights Council (2015): 'Report of the Independent Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic.'
6. Amnesty International (2015): 'We Had Nowhere Else to Go'. Forced Displacement and Demolitions in Northern Syria.'
7. Zie <http://adoptarevolution.nl/>